

Dr Katarzyna Bleszyńska

Uniwersytet Warszawski

ORCID: 0000-0003-4982-0176

e-mail: katarzyna@bleszynski.pl

Dzieła architektoniczne i architektura krajobrazu jako utwory oraz obowiązek oznaczania ich autorstwa

Architectural works and landscape architecture as works protected by copyright and the obligation to mark their authorship

Streszczenie

Celem artykułu jest wykazanie, że utwór architektoniczny nie jest jednolity w swej postaci i w jego obrębie mogą występować także utwory zaliczane do architektury krajobrazu, wobec których należy wykonywać autorskie prawo osobiste do oznaczania autorstwa utworu. W efekcie umożliwi to również prawidłowe wykonywanie wobec tych utworów dozwolonego użytku publicznego, jakim jest tzw. prawo panoramy, z obowiązkiem oznaczania autorstwa. Następcy praw autorskich majątkowych bardzo często traktują dzieła architektury oraz architektury krajobrazu jak przedmioty wyłącznie użytkowe, naruszając autorskie prawa osobiste, w szczególności poprzez nagminne ich nieoznaczanie. Wzrost użyteczności omawianych utworów nie powinien pozbawiać ich autorów prawa do decydowania o tym, jak i czy dzieło ma być oznaczone. Bez zgody autora nikt nie powinien arbitralnie podejmować decyzji o anonimowej prezentacji takich utworów, zwłaszcza, że nie ma realnych przeszkód, aby ich autorstwo uwidocznić np. na plakietkach, tabliczkach, umieszczonych w widocznym miejscu, co powinno stać się dobrą praktyką postępowania i świadectwem społecznej tożsamości kulturowej.

Słowa kluczowe: utwór architektoniczny, utwór architektury krajobrazu, oznaczanie autorstwa, site specific art

JEL: K, Z

Wprowadzenie

Utwory występujące w przestrzeni otwartej podlegają ochronie na podstawie ustawy z 4.02.1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych¹, zwanej dalej prawem autorskim, korzystając z ochrony i ograniczeń wskazanych w przepisach prawnoautorskich. Art. 1 ust. 2 pkt 6 prawa autorskiego stanowi, że przedmiotem prawa autorskiego są utwory architektoniczne, architektoniczno-urbanistyczne

Abstract

The aim of the article is to show that an architectural work is not uniform in its form and that within it there may also be works classified as landscape architecture, for which a moral right to mark the authorship of a work should be exercised. As a result, it will also enable the proper performance of works of fair public use, which is the so-called right of the panorama, with the obligation to mark authorship. Successors of economic copyrights very often treat works of architecture and landscape architecture as purely utility items, violating moral rights, in particular by repeatedly not marking them. The utility value of the works in question should not deprive their authors of the right to decide how and whether the work is to be marked. Without the author's consent, no one should arbitrarily decide on the anonymous presentation of such works, especially since there are no real obstacles to revealing their authorship e.g. on plaques, plaques, placed in a visible place, which should become a good practice and evidence of social cultural identity.

Keywords: architectural work, landscape architectural work, marking the authorship, copyright, site specific art

i urbanistyczne. Jest to wyliczenie przykładowe, co oznacza że ochronie mogą podlegać także inne wytwory, w tym np. architektura krajobrazu. Tymczasem nie zawsze jest ona traktowana jak pełnoprawny utwór, wraz z przysługującymi jej prawami autorskimi majątkowymi i osobistymi, które powinny być respektowane.

W ustawie brak legalnej definicji utworu architektonicznego, natomiast doktryna uznaje, że jest to „dobro niematerialne stanowiące twórczo ukształtowaną, ustaloną w ja-

kiejkolwiek postaci koncepcję przestrzenną, a więc przestrzenny układ elementów obiektywnej rzeczywistości” (Goździewicz, 2006, s. 639). Jest nim także „istniejący materialnie i mający cechy utworu obiekt, ponieważ to w tej właśnie postaci oddziałuje on na przeciętnego odbiorcę w sposób estetyczny, umożliwiając mu odnalezienie cech artystycznych (Zwierzchowski, 2003, s. 20–24).

Ustawa z 15.12.2000 r. o samorządach zawodowych architektów oraz inżynierów budownictwa² w art. 2 przewiduje, że zawód architekta polega m.in. na projektowaniu architektonicznym obiektów budowlanych oraz ich przestrzennego otoczenia oraz realizacji tych obiektów i nadzorze nad procesem ich powstawania. Projekt architektoniczny składa się tym samym z szeregu elementów, z których część może mieć charakter wyłącznie techniczny (Michalak, 2019, s. 16), co wynika także z rozporządzenia Ministra Transportu, Budownictwa i Gospodarki Morskiej z 25.04.2012 r. w sprawie szczegółowego zakresu i formy projektu budowlanego³.

W niniejszym opracowaniu wykazano, iż nie każda „budowla” zyska miano „utworu” w rozumieniu prawa autorskiego. Natomiast utwory architektoniczne i architektoniczno-urbanistyczne zaliczane do „utworów” są niejednolite w swej postaci i zaliczamy do nich nie tylko budynki, lecz także inne obiekty, w tym architekturę krajobrazu. Mimo, że utwory te mają wysoce użytkowe cechy, nie zmienia to obowiązku należytego wykonywania wobec nich praw autorskich osobistych, a w szczególności oznaczania ich imieniem i nazwiskiem twórcy. Następcy praw autorskich majątkowych często pomijają ten obowiązek, za praktykę postępowania uznając traktowanie dzieł architektury oraz architektury krajobrazu przede wszystkim jako przedmiotów użytkowych, a nie utworów, do których ich twórcom przysługują także autorskie prawa osobiste.

Utwory architektoniczne oraz architektura krajobrazu i *site specific art* jako utwory

Na gruncie art. 1 prawa autorskiego utwór doznaje ochrony prawnej, jeśli jest przejawem działalności twórczej o indywidualnym charakterze, ustalonym w jakiejkolwiek postaci. Spełnienie przesłanek określonych w tym przepisie zadecyduje o tym, czy projekt architektoniczny lub architektury krajobrazu uznamy za utwór (Barta & Markiewicz, 2013, s. 45). W tym miejscu należy określić cechy wskazanych przesłanek w odniesieniu do tego rodzaju utworów.

W świetle doktryny prawnautorskiej „ustalenie” oznacza umożliwienie percepcji utworu przez osobę inną niż jego twórca. Niekoniecznie musi ono stanowić utrwalenie, choć utrwalenie dzieła zawsze będzie ustaleniem. Ustalenie może nastąpić w dowolnej postaci, bez konieczności jego utrwalenia na materialnym nośniku (Barta & Markiewicz, 1995, s. 45; wyrok SN, 1974; Serda, 1974). „Przez ustalenie należy rozumieć przybranie przez utwór jakiejkolwiek postaci, chociażby nietrwałej, jednakże na tyle stabilnej, żeby cechy i treść utworu wywierały efekt artystyczny” (wyrok SN, 1974; Grzybowski, 1974, s. 834). W tym sensie ustale-

nie utworu architektonicznego i architektury krajobrazu nastąpi przez utrwalenie, podobnie jak w przypadku dzieła plastycznego.

Wśród utworów możemy wyróżnić dzieła o większym lub mniejszym stopniu indywidualności, jednak dla przyznania ochrony prawnoautorskiej nie ma to znaczenia (wyrok SN, 1972), dla uznania danego przejawu działalności twórczej za utwór wystarczy bowiem minimalny stopień oryginalności. Występowanie samych cech twórczych nie prowadzi do automatycznego wniosku, że ma on indywidualny charakter. Powinien natomiast stanowić subiektywnie nowy wytwór intelektu, „musi cechować się kreatywnym charakterem i oryginalnością” (Szczepanowska-Kozłowska, 2010). Wskazuje się, że indywidualnego charakteru nie mają wytwory będące rezultatem czynności rutynowych, szablonowych, pracy rzemieślniczej, opartej na utartych schematach, banalnej i oczywistej (Barta & Markiewicz, 2011, s. 21; Flisak, 2008, s. 48). Powstanie utworu architektonicznego i architektury krajobrazu nie wynika z podjęcia przez autora „wyuczonych, fachowych” czynności, ale z ich indywidualnego zastosowania i nadania im nowej jakości twórczej i wartości użytkowej (Grzybczyk, 2005, s. 976). Powstały utwór, niezależnie od oceny jego wartości artystycznej, powinien mieć niepowtarzalną postać i nie posiadać swego wiernego odpowiednika (wyrok SA, 2008). Minimum oryginalności twórczej jest przesłanką wystarczającą do przyznania utworowi ochrony. Jak zauważył Sąd Najwyższy, „każda twórczość umysłowa, niezależnie, czy oparta na ściśle samoistnym pomysły czy na naśladownictwie, doznaje ochrony prawnej, byleby w swej ostatecznej formie wykazywała znamiona odróżniające ją od innych dzieł osobliwością pomysłu i umiejętnością ujęcia (wyrok SN, 1938). Współcześnie, zgodnie z teorią „statystycznej jednorazowości” M. Kummera (Flisak, 2013, s. 288), indywidualnego charakteru poszukuje się przez zbadanie, czy wcześniej istniało takie samo dzieło i czy jest statystycznie prawdopodobne, że w przyszłości stworzy je inna osoba (wyrok SN, 2009).

Stopień oryginalności utworów architektonicznych jest niesprecyzowany, dlatego w każdym przypadku musi być badany indywidualnie (Grzybczyk, 2005, s. 977). Prawem autorskim jest objęte nie tylko finalnie zrealizowane dzieło, ale także jego projekt, plan, zarys, szkic rysunku, model, makieta, o ile spełniają przesłanki z art. 1 prawa autorskiego. Powstanie finalnego dzieła poprzedza projekt architektoniczny (koncepcja), następnie tworzony jest projekt budowlany i ostatecznie powstaje zmaterializowana postać w formie budowli (Grzybczyk, 2017, s. 173). Obiekt wybudowany na podstawie projektu architektonicznego lub makieta budowli jest nośnikiem (*corpus mechanicum*) tego dobra niematerialnego (Michalak, 2019, s. 17). Należy zauważyć, że nie stanowi utworu w rozumieniu prawa autorskiego każda budowla bądź każdy zaprojektowany skwer czy ogród, lecz wyłącznie taki, który spełnia cechy utworu, wykazując wskazane wyżej przesłanki ochrony. Projekty z dziedziny architektury lub urbanistyki muszą odznaczać się przynajmniej minimalnym natężeniem twórczości, wynikającym choćby z kompilacji znanych rozwiązań (wyrok SN, 2014). Ponadto, nie każdy wytwór architektoniczny,

budowla lub budynek posiadający cechy utworu będzie kwalifikowany jako utwór architektoniczny, lecz może zostać uznany np. za utwór plastyczny (wyrok SN, 2010), choć w wyroku Sądu Najwyższego z 5.03.1971 r. (wyrok SN, 1971) sąd uznał nagrobek za utwór architektoniczny. W doktrynie uznaje się, że z uwagi na brak dostatecznych cech wyodrębniających należy uznać utwór architektoniczny za utwór plastyczny, który cechę architektoniczności uzyskuje na skutek utrwalenia w postaci budowli (Sarbiński, 2019, s. 110), która jest docelową formą wyrażenia utworu architektonicznego (Ferenc-Szydełko, 2016, s. 61). Niezasadne jest zatem utożsamianie „planu, projektu, z ucieleśnieniem przewidzianej i zaplanowanej w nich wizji budynku, budowli, układu urbanistycznego. Projekt i jego realizacja stanowią pojęciowo i jakościowo dwa odmienne przedmioty ochrony, korzystające samoistnie z ochrony prawnautorskiej (Wojnicka, 2017, s. 393).

Doktryna uznaje, że projekt architektoniczny jest złożoną projekcją wizji projektanta (architekta), odnoszącą się do kształtu, budowy, zestawienia, wykończenia lub rozplanowania obiektu lub jego części lub jego otoczenia bądź wnętrza. Natomiast projekt urbanistyczny to złożona projekcja wizji projektanta, w szczególności urbanisty, dotycząca rozplanowania układu przestrzeni fragmentu terenu: miasta, osiedla, placu, placu zabaw. Projekt architektoniczno-urbanistyczny łączy oba elementy (Michalak, 2019, s. 17), stanowiąc także wizję architektury krajobrazu. „Architektoniczność” utworu zyskuje przez jego ukazanie w formie przestrzennej. Nie stanowi ona cechy utworu, lecz sposób jego eksploatacji polegający na wytwarzaniu egzemplarzy utworu technikami budowlanymi. „Trójwymiarowe, niematerialne dobro plastyczne (jeszcze nie architektoniczne) staje się architekturą w wyniku zwielokrotnienia w formie budowli” (Chwalba, 2018, s. 108). Cechą wspólną takich utworów jest propozycja przekształcenia czy ukształtowania przestrzeni. Elementy *stricto* twórcze zostają uzupełnione elementami funkcjonalnymi i technicznymi, nadającymi dziełu cechy użytkowe (Grzybczyk, 2017, s. 173), które nie mogą jednak w nim dominować i determinować całości.

Niezależnie od tego, za jakiego rodzaju utwór uznamy dany projekt, najważniejszym elementem dla powstania ochrony jest wystąpienie przesłanek twórczych. Najistotniejsze jest to, czy w projekcie istnieje element estetyczny mający cechę indywidualną i czy „elementy estetyczne nie są jednoznacznie zdeterminowane cechami użytkowymi dzieła lub względami technicznymi. W efekcie powinny wyróżniać się ponad to co przeciętne, standardowe” (Barta & Markiewicz, 2011, s. 45). J. Chwalba, bazując na warstwowej budowie utworu plastycznego A. Kopffa (Kopff, 1961), wyróżnia w utworze architektonicznym warstwę znaczeniową (treść) oraz warstwę plastyczną (formę). Warstwa znaczeniowa jest odpowiednikiem funkcjonalności dzieła i odnosi się do rozwiązań technicznych niepodlegających ochronie, stanowiąc zestaw niechronionych idei. Chronione są natomiast jego elementy formalne (Chwalba, 2018, s. 101). Wymaga to oceny w każdym, konkretnym przypadku. Przekonanie o architektonicznym charakterze dzieła

wynika często z zewnętrznych, dodatkowych informacji o jego przeznaczeniu (utrwalenia utworu w formie budowli) czy z treści umowy między twórcą a inwestorem (Chwalba, 2018, s. 102).

Wyrok Sądu Apelacyjnego z 18.06.2003 r.⁴ wskazuje, że ochronie podlegają tylko estetyczne, a nie funkcjonalne elementy w strukturze utworu architektonicznego. Sąd uznał także, że projekt zagospodarowania placu spełnia przesłankę indywidualnej twórczości. Podkreślono, że wystąpiła indywidualność przy kształtowaniu formy zagospodarowania placu, w szczególności przez sposób zaznaczenia narysu kościoła i granic cmentarza, kolorystyki nawierzchni i doboru materiałów, z których została wykonana, formy fontanny i sposobu oświetlenia placu. W innych orzeczeniach dotyczących tej problematyki sąd pośrednio potwierdził prawnautorską ochronę koncepcji programowo-przestrzennej i dokumentacji projektowej Muzeum Komunizmu na terenie Pałacu Kultury i Nauki w Warszawie (wyrok SA, 2005) oraz przyznał cechy utworu koncepcji urbanistyczno-architektonicznej budowy siedziby oddziału banku (wyrok SN, 2004). Z kolei Sąd Apelacyjny w Krakowie uznał cechy utworu w koncepcji programowo-przestrzennej planowanego zespołu budynków, wizualizującej ją koncepcji architektonicznej oraz studium widokowym. Ochrony nie przyznano jednak koncepcji zaopatrzenia terenu w media oraz obsługi komunikacyjnej projektowanego układu urbanistycznego, uznając, że stanowią one opracowanie oparte na istniejących już rozwiązaniach w zakresie infrastruktury technicznej i ciągów komunikacyjnych (wyrok SA, 2007). Orzeczenie to wyraźnie wskazuje, że same cechy techniczne projektu nie zasługują na ochronę. Natomiast jest znamienne, że współczesne orzecznictwo przyznaje autorskoprawną ochronę także utworom urbanistycznym, co nie było tak oczywiste w starszych orzeczeniach — przykładowo, w wyroku SN z 27.07.1972 r. sąd odmówił ochrony planu urbanistycznego jednego z polskich miast (wyrok SN, 1973).

Jak wykazano, element zagospodarowania urbanistycznego terenu może mieć cechy utworu oraz podlegać ochronie jako samodzielny utwór zaliczany do tzw. architektury krajobrazu. Bezsprzecznie architektura krajobrazu mająca cechy utworu powinna estetycznie oddziaływać na odbiorcę poprzez skomponowanie składników twórczych w przestrzeni: materiałów, brył, faktur, kompozycji, zdobień, ujętych w twórczo ustrukturyzowaną formę. W warstwie projektowej utwór ten ma cechy utworu plastycznego, natomiast wymiar utworu architektonicznego nadaje mu realizacja projektu w przestrzeni. Wtedy zyskuje on oblicze przestrzenne i pełne cechy utworu architektonicznego niejednolitego w swej formie.

Według *Słownika języka polskiego* architektura krajobrazu, to „sztuka projektowania ogrodów i zieleni w mieście”⁵. Biorąc jednak pod uwagę, że krajobraz to ogół cech przyrodniczych i antropogenicznych wyróżniających określony teren (Richling, 1996, s. 14), przytoczona wyżej definicja „architektury krajobrazu” na potrzeby prawa autorskiego jest za wąska i nie powinna odnosić się jedynie do „projektowania ogrodów”. W obszarach zamieszkiwanych współ-

częściej przez ludzi dominuje krajobraz kulturowy, czyli powstały w wyniku działalności człowieka (Czachorowski, 1993). Na jego wygląd wpływ mają nie tylko przyroda, ale także inne przestrzenne formy, które z nią się łączą bądź współgrają. Oryginalność projektu architektury krajobrazu może przejawiać się w zestawieniu roślin, kompozycji przestrzennej elementów krajobrazu, układu elementów, efektach barwnych uzyskanych dzięki takiemu zestawieniu czy oświetleniu poszczególnych elementów lub całości. Forma otoczenia przestrzeni otwartej o charakterze przyrodniczo-architektonicznym, scalająca różnorodne elementy przestrzenne, współgrająca z przyrodą otoczenia, tworząca indywidualną jakość tworczą zyska miano architektury krajobrazu. Tym samym nasadzenia drzew otaczające pomnik lub fontannę będą stanowiły architekturę krajobrazu, w skład której wejdzie projekt zieleni oraz fontanny lub pomnika jako obiektów tzw. małej architektury (Prawo budowlane, art. 3 pkt 4). Pojawią się tu zatem trzy odrębne utwory scalone wspólnotą architektury krajobrazu. Architektura krajobrazu jest więc utworem wieloelementowym, na którego całość składają się różnorodne wkłady twórcze jako elementy zagospodarowania urbanistyczno-architektonicznego terenu. J. Chwalba zauważa, że architektura krajobrazu, podobnie jak urbanistyka, obejmuje projektowanie w większym wymiarze, „w którym łączą się zagadnienia planowania przestrzennego, urbanistyki, ogrodnictwa, a także architektury *sensu stricto*”. Przynależność danego wytworu do dziedziny architektury krajobrazu nie wyłącza możliwości równoczesnego zakwalifikowania go do kategorii architektonicznych lub architektoniczno-urbanistycznych (Chwalba, 2018, s. 41). Będą one tym samym stanowiły w mojej ocenie wkłady twórcze architektury krajobrazu. Ich autorem może być jedna osoba lub autorstwo poszczególnych wkładów może być odrębne.

Charakterystyczną cechą architektury krajobrazu jest bezsprzecznie krajobraz, który jest antropogenicznie zmieniany przez człowieka — twórcę przekształcenia. Krajobraz naturalny został ukształtowany przez naturę, jednak człowiek poprzez swoją zdolność tworzenia zmienia go, dostosowując do swoich potrzeb praktycznych i estetycznych, na podstawie twórczej wizji, umiejętnie łącząc zastane otoczenie z jego zagospodarowaniem. Otoczenie ma tym samym ważny wpływ na powstanie architektury krajobrazu. Płynąca rzeka, ukształtowanie terenu, naturalnie rosnąca roślinność, np. drzewa iglaste, starodrzew, dla architekta stanowią ważne tło, w które wpasowuje projekt architektury krajobrazu. Utwór architektury krajobrazu musi uwzględniać charakter i specyfikę otoczenia, relacje między budynkami i przyrodą, kontekst przestrzenny miejsca, jego przeznaczenie oraz ukształtowanie terenu, a także tradycję architektoniczno-urbanistyczną rejonu.

Działalność twórcza człowieka stanowi tylko jemu przypisany wynik procesów intelektualnych, dzięki którym uruchamia on abstrakcyjne myślenie, prowadzące do swoistych odkryć intelektualnych, wywołanych przez ludzką wrażliwość i zdolność filtrowania rzeczywistości przez odczucia i wyobraźnię, będące wynikiem indywidualnego postrzegania i odbierania rzeczywistości. W odniesieniu do projektu

architektury krajobrazu takie cechy będą się koncentrować w szczególności wokół indywidualnej kompozycji roślin, zaprojektowanych obiektów (np. mostków, fontann), ukształtowania przestrzennego terenu, stylu, oświetlenia oraz wizualizacji projektu. Indywidualność w tym znaczeniu należy rozumieć jako pewnego rodzaju niepowtarzalność, choć samo podobieństwo do dzieł wcześniej powstałych nie wyklucza uznania danego wytworu za utwór (Michalski, 1970, s. 8). Indywidualność łączy się także z pojęciem oryginalności, nowości czy piętna osobistego twórcy (Barta & Markiewicz, 2014, s. 25).

Po zrealizowaniu projektu na nośniku w formie ukończonej realizacji utwór architektury krajobrazu zyskuje odpowiednią formę, która w innym otoczeniu nie miałaby swoich indywidualnych i twórczych walorów. Otoczenie staje się w tym ujęciu elementem tworzącego architekturę krajobrazu, oddziałującym na jego odbiór zewnętrzny. W orzeczeniu szwajcarskiego sądu Kantonsgerecht St. Gallen sąd stwierdził, że otoczenie budowli jest elementem odniesienia służącym weryfikacji indywidualnego charakteru dzieła (cyt. za Chwalbą, 2018, s. 209). Według sądu dostosowanie budowli do otoczenia jest jednym z kryteriów oceny indywidualnego charakteru i prowadzi do wykreowania indywidualnego osiągnięcia twórczego. J. Chwalba nie godzi się z tym stanowiskiem, uznając, że o indywidualnym charakterze dzieła nie może decydować element niebędący jego składnikiem. Jednocześnie uznaje, że otoczenie może stanowić tło, co ma wpływ na kształt formy utworu architektonicznego, będąc elementem kompozycji architektonicznej, która — jak słusznie zauważa — jest przecież elementem twórczym i indywidualizującym dzieło. Ostatecznie jednak konstatuje, że zastane otoczenie „nie wychodzi spod ręki twórcy” i w związku z tym nie może być objęte ochroną prawa autorskiego, co ostatecznie skłania go do zanegowania uznania otoczenia za element indywidualizujący dzieło architektoniczne (Chwalba, 2018, s. 209–210). Tło będące krajobrazem w mojej ocenie jest jednak elementem, bez którego istnienia w ogóle nie powstałby utwór architektury krajobrazu. Tym samym krajobraz jest w tym ujęciu percepcyjnym elementem dzieła, wpływającym na postrzeganie utworu i tym samym jego składnikiem, który choć nie został stworzony przez twórcę, to jednak stał się tworzywem powstania, podobnie jak surowcem dla rzeźby jest marmur uformowany indywidualnie przez twórcę.

Utwór architektury krajobrazu musi uwzględniać charakter i specyfikę otoczenia, relacje między budynkami i przyrodą, kontekst przestrzenny miejsca, jego przeznaczenie oraz ukształtowanie terenu, a także tradycję architektoniczno-urbanistyczną rejonu. Można go zakwalifikować także do dziedziny sztuki, zwanej *site-specific art*, której celem jest wpasowanie dzieła w precyzyjnie określone miejsce. Podstawą do jej stworzenia stały się wielkie realizacje ziemne prac z nurtu *land art* (Guzek, 2007, s. 128–129; Sokołowska, 2009, s. 51–69). *Site specific art* łączy rzeźbę, architekturę, dzieła plenerowe z krajobrazem lub jego poszczególnymi elementami. Twórcy *site specific art* analizują krajobraz naturalny, dostrzegając w nim podstawę swojej aktywności twórczej, wypuklając pewne jego elementy,

odkrywając ukryte w przestrzeni znaczenia, przetwarzając je i prezentując w sposób, który nadaje im nowy wyraz twórczy. Swoje prace tworzą często w porozumieniu z architektami budynków, czasem tworzą je sami. Niektóre utwory *site specific* w sposób materialny złączone są z gruntem lub połączone z budowlą, stanowiąc część dorobku architektury (Ruhrber & Schneckeburger, 2000).

Jak wykazano, utwory architektoniczne podlegają różnym klasyfikacjom, mogą stanowić dzieła architektury *sensu stricto*, czyli połączone z gruntem, co nie wyklucza ich przynależności do innych dziedzin (rzeźby, dzieł plastycznych, małej architektury), ponieważ brak wyraźnych granic między dziedzinami architektury w szerokim rozumieniu (Chwalba, 2018, s. 112). Architektura krajobrazu może także stanowić przykład *site specific art*, jeśli krajobraz naturalny staje się tworzywem utworu, np. rzeźba stworzona z korzenia drzewa, drzewo wyrastające z domu⁶. Dla tego rodzaju utworów element krajobrazu staje się także składnikiem utworu, stanowiąc o jego indywidualnym charakterze.

Wykonywanie prawa do oznaczenia utworu imieniem i nazwiskiem jako prawo osobiste twórcy

Ustawa o prawie autorskim i prawach pokrewnych przyjmuje dualistyczną koncepcję praw autorskich, wyodrębniając dwie kategorie uprawnień składających się na treść prawa autorskiego: autorskich praw majątkowych i autorskich praw osobistych. Autorskie prawa majątkowe (prawo do korzystania, rozporządzania i wynagrodzenia) podlegają swobodnym dyspozycjom i rozporządzeniom umownym, służąc do czerpania ekonomicznych korzyści z utworu. Natomiast autorskie prawa osobiste ustawodawca definiuje w art. 16 prawa autorskiego jako nieograniczoną i niepodlegającą zrzeczeniu się lub zbyciu więź twórcy z dziełem, w szczególności prawo do: autorstwa, oznaczenia utworu imieniem i nazwiskiem twórcy lub udostępnienia anonimowego, nienaruszalności treści i formy utworu oraz jego rzetelnego wykorzystania, pierwszego udostępnienia utworu publiczności oraz nadzoru nad sposobem korzystania. W praktyce wykonywanie obu sfer uprawnień pozostaje nierzadko w ścisłej zależności (Giesen, 2017, s. 442), a prawa osobiste są „stałym towarzyszem” praw autorskich majątkowych (Zoll, 1926, s. 53).

Prawo do oznaczania autorstwa twórców utworów architektury oraz architektury krajobrazu

W odniesieniu do utworów architektonicznych, także tych będących utworami architektury krajobrazu, widoczna jest tendencja do ograniczania prawa do oznaczania autorstwa i nagminnego nieoznaczania utworów przez następców prawnych twórców.

W art. 16 pkt 1 i 2 ustawy wskazano prawo do autorstwa oraz oznaczenia utworu imieniem i nazwiskiem twórcy albo

do udostępnienia go anonimowo jako niezbywalne, niezrzekalne autorskie prawo osobiste twórcy. Doktryna określa dwa elementy tego prawa: 1) jako zakaz przypisywania sobie autorstwa przez nieuprawnionego oraz 2) wyłączną kompetencję twórcy do decydowania, czy i w jaki sposób ma zostać oznaczone autorstwo jego utworu (Bojańczyk, 2019, s. 410). W odniesieniu do tej drugiej kwestii Sąd Apelacyjny w wyroku z 29.10.1997 r. stwierdził, że to twórca podejmuje decyzję o rozpowszechnieniu utworu ze wskazaniem jego nazwiska lub pseudonimu. Natomiast decyzja o zatajeniu jego autorstwa, czyli niepodawaniu go do publicznej wiadomości, musi wynikać z wyraźnego oświadczenia woli twórcy (wyrok SA, 1997). W innym orzeczeniu sąd uznał, że informacja o autorstwie nie musi być zamieszczona osobno pod każdym utworem, może być zbiorcza, ale powinna mieć taką postać, aby można było w sposób niewątpliwy ustalić autorów utworów (wyrok SA, 2008). Tym samym należy uznać, że każdy podmiot korzystający z utworu ma obowiązek jego oznaczenia, a pominięcie nazwiska twórcy powinno nastąpić wyłącznie na podstawie zgody autora (Bojańczyk, 2019, s. 413). Utwory architektoniczne tworzone są czasem przez zespół architektów pracujących w ramach biura projektowego — autorzy mogą wyrazić zgodę na oznaczenie dzieła zgodnie ze swą wolą, również przez podanie nazwy biura projektowego, a także imienne wskazanie zespołu architektów pracujących nad danym utworem. B. Giesen wskazuje, że niekiedy publikacja anonimowa wynika z charakteru dzieła (np. utworów reklamowych), powołując się na ich wyjątkowo użytkowy charakter i trudności z oznaczeniem autorstwa w przypadku wielu współtwórców. Podkreśla jednak, że nieujawnienie nazwiska może nastąpić wyłącznie na podstawie zgody autora, natomiast jeśli twórca zażąda umieszczenia swojego nazwiska, nie może ono zostać pominięte. B. Giesen wskazuje również, że w sferze komercyjnego wykorzystania utworu nieoznaczanie autorstwa jest współcześnie zjawiskiem powszechnym. Autorka zauważa, że korzystający z utworu powinien — co do zasady — liczyć się z obowiązkiem oznaczenia autorstwa, a nabycie uprawnień do majątkowej eksploatacji dzieła nie uprawnia go do ingerencji w sferę praw osobistych. W przypadku krótkiej reklamy telewizyjnej trudno żądać oznaczenia autorstwa — gdy najważniejszym elementem filmu reklamowego jest reklama produktu — natomiast w przypadku utworów architektonicznych ten problem nie występuje, a dzieło (budynek, rzeźba, fontanna, ogród) może i powinno być oznaczone.

Wartościowość użytkową omawianych utworów nie powinien pozbawiać ich autorów prawa do decydowania o tym, jak ich dzieło ma być oznaczone. Bez zgody autora nikt nie powinien arbitralnie podejmować decyzji o anonimowej prezentacji takich utworów, zwłaszcza że nie ma realnych przeszkód, aby autorstwo takich dzieł uwidocznić np. na plakietkach, tabliczkach czy kotylicach, umieszczonych „przy”, bądź „na” utworze występującym w przestrzeni publicznej. Umożliwiałoby to dalsze oznaczanie takich dzieł, np. po ich sfotografowaniu. Rozpowszechnianie takich dzieł powinno wskazywać autora zdjęcia utworu architektonicznego bądź architektury krajobrazu. Autorzy zdjęć z wi-

docznymi na nich utworami często chcieliby dokonać oznaczenia, ale nie mają wiedzy, kto jest ich autorem, gdyż nie został on oznaczony. W czasach minionych nie istniały tak proste drogi rozpowszechniania utworów jak współcześnie (np. media społecznościowe, smartfony) i trudno było wymagać od emitenta telewizyjnego, aby pokazywał autorstwo budynku czy pomnika, natomiast współcześnie — od osoby rozpowszechniającej zdjęcie w mediach społecznościowych — należy tego wymagać, jednak uprzednio należy taką możliwość stworzyć, prawidłowo oznaczając dzieła architektury oraz architektury krajobrazu, co mimo istniejących możliwości nie stanowi praktyki postępowania.

Nakaz ustawowy oznaczania dzieła przy korzystaniu z utworów z przestrzeni otwartej (tzw. prawa panoramy)

Omawiając obowiązek oznaczania autorstwa w utworach architektonicznych i utworach architektury krajobrazu, należy także podjąć kwestię ograniczenia praw autorskich (dozwolonego użytku publicznego) z art. 33 pkt 1 prawa autorskiego, odnoszącego się do utworów występujących w przestrzeni publicznej, czyli także architektonicznych i architektury krajobrazu, znaną powszechnie jako tzw. prawo panoramy. Można korzystać z tego ograniczenia pod warunkiem wymienienia imienia i nazwiska twórcy oraz źródła. W odniesieniu do utworów architektonicznych i architektury krajobrazu, do których ten przepis ograniczający także ma zastosowanie, oznaczenie autorstwa ma znaczenie zasadnicze, co zostanie podjęte w dalszej części niniejszego wywodu.

Dla jasności wywodu należy podkreślić, że art. 33 pkt 1 prawa autorskiego zezwala na rozpowszechnianie utworów wystawionych na stałe na ogólnie dostępnych drogach, ulicach, placach lub w ogrodach, jednakże nie do tego samego użytku. W praktyce ten rodzaj dozwolonego użytku publicznego sprowadza się do możliwości utrwalania utworów występujących w przestrzeni publicznej, a następnie ich publicznego udostępniania. Tym samym ograniczenie to odnosi się do autorskich praw majątkowych, ograniczając twórcę w podjęciu decyzji odnośnie do możliwości korzystania, rozporządzania i wynagrodzenia za takie korzystanie w odniesieniu do utworu, który został za zgodą twórcy umieszczony w miejscu publicznym. Utwory dostępne w przestrzeni otwartej na podstawie art. 33 pkt 1 prawa autorskiego są wytworami niematerialnymi znajdującymi swój materialny wymiar w postaci utrwalonej jako budynki czy pomniki, stanowiąc świadectwo kultury w przestrzeni otwartej (Błęszyńska, 2020, s. 34).

Jak wskazano wcześniej, ograniczenie to dotyczy praw autorskich majątkowych autora dzieła, jednak ma do niego zastosowanie zasada wyrażona w art. 34 prawa autorskiego, odnosząca się do wykonywania przez użytkowników przepisów o dozwolonym użytku (w tym do art. 33 pkt 1). Zgodnie z treścią art. 34 prawa autorskiego można korzystać z utworów w granicy dozwolonego użytku pod warunkiem wymienienia imienia i nazwiska twórcy oraz źródła, a zatem

przepis ten formułuje obowiązek oznaczenia autorstwa utworu. Ustawodawca dodaje, iż „podanie twórcy oraz źródła powinno uwzględniać istniejące możliwości”. W odniesieniu do dzieł architektonicznych oraz architektury krajobrazu takie możliwości istnieją — nie ma żadnych przeszkód, aby w widocznym miejscu umieścić oznaczenie imienia i nazwiska autora projektu budynku, ogrodu, skweru czy fontanny na tabliczce. Jeśli dzieło w przestrzeni publicznej zostanie oznaczone, to umożliwi to jego dalsze oznaczanie — w sytuacji skorzystania przez odbiorców dzieła ze wskazanego wyżej prawa panoramy, czyli np. wskutek sfotografowania swojego wizerunku na tle utworu architektonicznego i jego rozpowszechnienia. Należy podkreślić, że bez takiego oznaczenia utworów architektonicznych oraz architektury krajobrazu nie jest możliwe wykonywanie obowiązku wskazanego w art. 34 prawa autorskiego, trudno bowiem wskazać autorstwo, jeśli nie jest ono w żaden sposób uzewnętrznione przez oznaczenie obiektu. Osoba robiąca sobie zdjęcie na tle szklanego budynku Złote Tarasy w Warszawie nie będzie mogła oznaczyć autora tego utworu architektonicznego, jeśli nie znajdzie oznaczenia autorstwa w widocznym miejscu. Jeśli dodatkowo utwór ten zostanie sfotografowany, a następnie rozpowszechniony i wprowadzony do obrotu komercyjnego w kalendarzu bez oznaczenia — naruszenie będzie tym dotkliwsze. A zatem pierwotne oznaczanie obiektów nie tylko stanowi obowiązkowe wykonywanie prawa autorskiego osobistego do oznaczenia autorstwa, ale także podstawę możliwości stosowania art. 34 prawa autorskiego przy korzystaniu z ograniczeń praw autorskich, w odniesieniu do utworów z przestrzeni otwartej na podstawie art. 33 pkt 1 prawa autorskiego.

Bezspornie oznaczanie dzieł występujących w przestrzeni otwartej wpłynie także na kulturalną świadomość społeczną, odnośnie do obcowania przez społeczeństwo z utworami dostępnymi publicznie. Taka świadomość budzi zainteresowanie i respekt dla sztuki, z pełnym szacunkiem i uznaniem ich autorstwa. W przypadku braku oznaczania takich dzieł społeczeństwo pozostaje w nieświadomości odnośnie do ich autorstwa, a czasem nawet tego, że np. ogród czy szklany drapacz chmur wzbudzający powszechny zachwyt jest w ogóle utworem. Ustawa o prawie autorskim i prawach pokrewnych stwarza ograniczenia w tym zakresie — umożliwiając społeczeństwu dostęp do dóbr kultury występujących na ogólnie dostępnych drogach, placach, ulicach lub w ogrodach, ale też bezwzględnie nakazuje w tych przypadkach respektowanie praw autorskich osobistych twórcy mocą regulacji z art. 16 i 34 prawa autorskiego.

Wnioski końcowe

Architekturę krajobrazu zaliczamy do kategorii utworów architektoniczno-urbanistycznych po spełnieniu przesłanek ochrony, określonych w art. 1 prawa autorskiego. Projekt architektoniczny jest złożoną projekcją wizji projektanta (architekta), odnoszącą się do kształtu, budowy, zestawie-

nia, wykończenia lub rozplanowania obiektu lub jego części lub jego otoczenia bądź wnętrza. Natomiast projekt urbanistyczny to złożona projekcja wizji projektanta, w szczególności urbanisty, dotycząca rozplanowania układu przestrzeni fragmentu terenu: miasta, osiedla, placu, placu zabaw. Projekt architektoniczno-urbanistyczny łączy oba elementy (Michalak, 2019, s. 17), stanowiąc także wizję architektury krajobrazu.

Spełnienie przesłanek określonych w art. 1 prawa autorskiego (ustalenia, działalności twórczej o indywidualnym charakterze) zdecyduje o tym, czy architekturę krajobrazu uznamy za utwór (Barta & Markiewicz, 2013, s. 45). „Ustalenie” utworu architektonicznego i jego form pochodnych nastąpi przez utrwalenie, podobnie jak w przypadku dzieła plastycznego. Działalność twórcza o indywidualnym charakterze w odniesieniu do projektu architektury krajobrazu przybierze postać np. indywidualnej kompozycji roślin, zaprojektowanych obiektów (np. mostków, fontann), ukształtowania przestrzennego terenu, stylu, oświetlenia oraz wizualizacji projektu. Indywidualność w tym znaczeniu należy rozumieć jako pewnego rodzaju niepowtarzalność, choć samo podobieństwo do dzieł wcześniej powstałych nie wyklucza uznania go za utwór. Powinien cechować się kreatywnym charakterem i oryginalnością. Oryginalność projektu może przejawiać się w kompozycji przestrzennej elementów krajobrazu, układzie tych elementów, efektach barwnych uzyskanych dzięki określonej zestawieniu czy oświetleniu. Prawem autorskim objęte jest nie tylko finalnie zrealizowane dzieło, ale także jego projekt, plan, zarys, szkic rysunku, model, makieta, o ile spełniają przesłanki ochrony. Natomiast obiekt wybudowany na podstawie projektu architektonicznego lub makieta budowli jest nośnikiem (*corpus mechanicum*) tego dobra niematerialnego (Michalak, 2019, s. 17).

Trzeba podkreślić, że nie stanowi utworu w rozumieniu prawa autorskiego każda budowla bądź każdy zaprojektowany skwer czy ogród, lecz wyłącznie taki, który spełnia cechy utworu. Projekty z dziedziny architektury lub urbanistyki muszą odznaczać się przynajmniej minimalnym natężeniem twórczości, wynikającym choćby z kompilacji znanych rozwiązań (wyrok SN, 2014). Ponadto nie każdy wytwór architektoniczny, budowla lub budynek posiadający cechy utworu będzie kwalifikowany jako utwór architektoniczny, lecz może zostać uznany np. za utwór plastyczny (wyrok SN, 1973). Architektura krajobrazu mająca cechy utworu powinna estetycznie oddziaływać na odbiorcę poprzez skomponowanie składników plastycznych w przestrzeni: materiałów, brył, faktur, kompozycji, zdobień, ujętych w twórczo ustrukturyzowaną formę. W warstwie projektowej utwór ten ma cechy utworu plastycznego, natomiast wymiar utworu architektonicznego nadaje mu realizacja projektu w przestrzeni. Wtedy zyskuje on oblicze przestrzenne i pełne cechy utworu architektonicznego niejednolitego w swej formie. Kategoryzacja ta nie ma znaczenia dla zakresu ochrony prawnoautorskiej.

Forma otoczenia przestrzeni otwartej o charakterze przyrodniczo-architektonicznym, scalająca różnorodne ele-

menty przestrzenne, współgrająca z przyrodą otoczenia, tworząca indywidualną jakość twórczą, zyska miano architektury krajobrazu. Architektura krajobrazu jest zatem utworem wieloelementowym, na którego całość składają się różnorodne wkłady twórcze jako elementy zagospodarowania urbanistyczno-architektonicznego terenu. Tło będące krajobrazem jest elementem dzieła, bez którego istnienia nie powstałby utwór architektury krajobrazu. Stanowi ono tym samym percepcyjny element dzieła, wpływający na postrzeganie utworu i tym samym jego składnik, który choć nie został stworzony przez twórcę, to jednak stał się tworzywem powstania. Utwór architektury krajobrazu musi uwzględniać charakter i specyfikę otoczenia, relacje między budynkami i przyrodą, kontekst przestrzenny miejsca, jego przeznaczenie oraz ukształtowanie terenu, a także tradycję architektoniczno-urbanistyczną rejonu. Można go zakwalifikować także do dziedziny sztuki zwanej *site-specific art*, której celem jest wpasowanie dzieła w precyzyjnie określone miejsce.

W art. 16 pkt 1 i 2 ustawy wskazano prawo do autorstwa oraz oznaczenia utworu imieniem i nazwiskiem twórcy albo do udostępnienia go anonimowo jako niezbywalne, niezrzekalne autorskie prawo osobiste twórcy. Tym samym należy uznać, że każdy podmiot wykorzystujący utwór ma obowiązek jego oznaczenia, a pominięcie nazwiska twórcy powinno nastąpić wyłącznie na podstawie jego zgody (Bojańczyk, 2019, s. 413).

Ustawodawca wprowadza na rzecz utworów występujących w przestrzeni otwartej, w tym tych zaliczanych do kategorii utworów architektonicznych i architektury krajobrazu, bardzo istotne ograniczenie, kwalifikowane jako dozwolony użytek publiczny określony w art. 33 pkt 1 prawa autorskiego. Zezwala on na rozpowszechnianie utworów wystawionych na stałe na ogólnie dostępnych drogach, ulicach, placach lub w ogrodach, jednakże nie do tego samego użytku. W praktyce ograniczenie to sprowadza się do możliwości utrwalania utworów występujących w przestrzeni publicznej, a następnie ich publicznego udostępniania. Będzie więc możliwe w świetle ustawy np. fotografowanie tych obiektów i ich rozpowszechnianie. W tym miejscu należy jednak podkreślić, że przepis ten ogranicza prawa autorskie majątkowe, co nie oznacza możliwości niewykonywania praw autorskich osobistych, w tym prawa do oznaczenia autorstwa. Dodatkowo art. 34 prawa autorskiego, odnoszący się do dozwolonego użytku, wskazuje, że można korzystać z utworów w granicy dozwolonego użytku pod warunkiem wymienienia imienia i nazwiska twórcy oraz źródła. Ustawodawca dodaje, iż „podanie twórcy oraz źródła powinno uwzględniać istniejące możliwości”. W odniesieniu do dzieł architektonicznych oraz architektury krajobrazu takie możliwości oznaczenia istnieją, a zatem należy w widocznym miejscu umieścić plakietkę z oznaczeniem autorstwa autora projektu fontanny czy ogrodu lub budynku. Korzystanie z tego przepisu ograniczającego powoduje obowiązek oznaczania autorstwa wykorzystywanych utworów, jednak żeby ten obowiązek mógł być realizowany przez korzystających z ograniczenia, dzieła architektonicz-

ne oraz architektury muszą być oznaczane. Przepis ten dodatkowo wzmacnia konieczność oznaczania dzieł architektury oraz architektury krajobrazu.

Na koniec należy podkreślić, iż utwory architektoniczne, w tym utwory architektury krajobrazu, po spełnieniu przesłanek ochrony, stanowią pełnoprawne utwory korzystające

z pełni ochrony. Autorzy mają pełne prawo wymagać od podmiotów korzystających z ich dzieł respektowania praw autorskich osobistych, w tym prawa do oznaczenia dzieła imieniem i nazwiskiem twórcy, co jest wyrazem nie tylko poszanowania praw autorskich, ale także dbałości o świadomość kulturalną społeczeństw.

Przypisy/Notes

¹ Dz.U. nr 24, poz. 83 ze zm.

² Dz.U. 2016 r., poz. 1725 ze zm.

³ Dz.U. z 2018 r., poz. 1935.

⁴ I ACa 510/03.

⁵ <https://sjp.pwn.pl/sjp/architektura-krajobrazu;2441147.html>

⁶ <https://alchetron.com/Site-specific-art>

Bibliografia/References

Literatura/Literature

- Barta, J., & Markiewicz, R. (1995). W: J. Barta, M. Czajkowska, Z. Ćwiakalski, R. Markiewicz, & E. Traple (red.). *Komentarz do ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych*. Dom Wydawniczy ABC.
- Barta, J., & Markiewicz, R. (2011). W: J. Barta, & R. Markiewicz (red.), *Prawo autorskie*. LEX. A Wolters Kluwer business.
- Barta, J., & Markiewicz, R. (2013). W: J. Barta (red.), *System prawa prywatnego. Prawo autorskie*. Tom 13. C.H.Beck.
- Błęszyńska, K. (2011). *Redakcja utworu w prasie drukowanej a ograniczenia praw autorskich*. C.H.Beck.
- Błęszyńska, K., (2020). Dostęp do kultury w zakresie prawa panoramy jako podstawa ograniczenia praw autorskich. *Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego*, (6). <https://doi.org/10.33226/0137-5490.2020.6.5>
- Błońska, B. (2019). W: W. Machała, & R. F. Sarbiński (red.), *Prawo autorskie i prawa pokrewne. Komentarz*. Wolters Kluwer.
- Bojańczyk, K. (2019). W: W. Machała, & R. F. Sarbiński (red.), *Prawo autorskie i prawa pokrewne. Komentarz*. Wolters Kluwer.
- Chwalba, J. (2018). *Utwór architektoniczny jako przedmiot prawa autorskiego*. Wolters Kluwer.
- Cisek, A. (1989). *Dobra osobiste i ich niemajątkowa ochrona w kodeksie cywilnym*. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Czachorowski, S. (1993). Krajobraz ekologiczny czy tylko hierarchia niejednorodności. W: J. Banaszek (red.) *Krajobraz ekologiczny*. Wydawnictwo WSP Bydgoszcz.
- Czarny-Drożdziejko, E. (2016). *Dozwolony użytek utworów w mediach*. Difin.
- Ferenc-Szydełko, E. (2016). W: E. Ferenc-Szydełko (red.), *Ustawa o prawie autorskim i prawach pokrewnych. Komentarz*. C.H.Beck.
- Flisak, D. (2008). *Utwór multimedialny w prawie autorskim*. Oficyna. A Wolters Kluwer business.
- Flisak, D. (2013). Maxa Kummera teoria statystycznej jednorazowości — pozorne rozwiązanie problematycznej oceny indywidualności dzieła. W: A. Matlak, & S. Stanisławska-Kloc (red.), *Spory o własność intelektualną. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorom Januszowi Barcie i Ryszardowi Markiewiczowi*. LEX. A Wolters Kluwer business.
- Giesen, B. (2017). W: J. Barta (red.), *System prawa prywatnego. Prawo autorskie*. Tom XIII. C.H.Beck.
- Gołaszewska, A. (2019). W: W. Machała, & R. M. Sarbiński (red.), *Ustawa o prawie autorskim i prawach pokrewnych. Komentarz*. Wolters Kluwer.
- Goździewicz, J. (2006). Utwór urbanistyczny i jego status w świetle prawa autorskiego — wybrane zagadnienia. *Monitor Prawniczy*, (12).
- Grzybczyk, K. (2005). Autorskoprawna ochrona utworów architektonicznych i innych prac projektowych. W: L. Ogiełło, W. Popiołek, & M. Szpunar (red.), *Rozprawy prawnicze. Księga pamiątkowa Profesora Maksymiliana Pazdana*. Zakamycze.
- Grzybczyk, K. (2017). Autonomiczne rysunki architektoniczne (szkice) jako przedmiot prawa autorskiego. W: P. Kostański, P. Podrecki, & T. Targosz (red.), *Experientia docet. Księga jubileuszowa ofiarowana Prof. Elżbiecie Traple*. Wolters Kluwer.
- Grzybowski, S. (2007). *System prawa cywilnego. Część ogólna*. Tom I. Ossolineum.
- Guzek, Ł. (2007). *Sztuka instalacji. Zagadnienie związku przestrzeni i obecności w sztuce współczesnej*. Neriton.
- Kepiński, M. (2013). W: J. Barta (red.), *System Prawa Prywatnego. Prawo autorskie*. Tom XIII. C.H.Beck.
- Klein, A. (1979). Przesłanki odpowiedzialności kontraktowej i deliktowej. *Studia Iuridica Silesiana*, 5.
- Kohler, E. (1907). *Urheberrecht an Schriftwerken und Verlagsrecht*. F. Enke.
- Kopff, A. (1961). *Dzieło sztuk plastycznych i jego twórca w świetle przepisów prawa autorskiego*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Łuc, M. (2009). Prawo do integralności utworu architektonicznego. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego*, (2/104).
- Machała, W. (2012). *Utwór. Przedmiot prawa autorskiego*. C.H.Beck.
- Michalak, A. (2019). W: A. Michalak (red.), *Ustawa o prawie autorskim i prawach pokrewnych. Komentarz*. C.H.Beck.
- Michalski, B. (1970). *Problemy prawne fotografii artystycznej*. „Refleks”.
- Panowicz-Lipska, M. (1975). *Majątkowa ochrona dóbr osobistych*. Wydawnictwo Prawnicze.
- Piątowski, J. S. (1983). Ewolucja ochrony dóbr osobistych. W: E. Łętowska (red.), *Tendencje rozwoju prawa cywilnego*. Ossolineum.
- Poźniak-Niedzielska, M. (1968). *Autorstwo dzieła filmowego. Studium cywilnoprawne*. Wydawnictwo Prawnicze.
- Radwański, Z. (1988). Koncepcja praw podmiotowych osobistych. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, (2).
- Richling, A., & Solon J. (1996). *Ekologia krajobrazu*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Ruhrberg, K., & Schneckenburger, M. (2000). *Art of the 20th Century*. Taschen.
- Sarbiński, R. M. (2019). W: W. Machała, & R. M. Sarbiński (red.), *Ustawa o prawie autorskim i prawach pokrewnych. Komentarz*. Wolters Kluwer.
- Serda, J. (1974). Glosa do wyr. SN z 25.4.1973 r., ICR 91/73, *Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych*, (7–8), poz. 157.
- Sokołowska, D. (2009). Piktogramy — agroformacje tworzone przez cropmarkerów jako dzieła efemeryczne z gatunku land art w świetle prawa autorskiego. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego*, (1/103).

- Sołtyński, S. (1985). Czynności rozporządzające. Przyczynek do analizy podstawowych pojęć cywilistycznych. W: J. Bleszyński, J. Rajski (red.). *Rozprawy z prawa cywilnego. Księga pamiątkowa ku czci Witolda Czachórskiego*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Sośniak, M. (1985). Funkcje i skuteczność zgody osoby uprawnionej w zakresie ochrony dóbr osobistych. W: B. Kordasiewicz, & E. Łętowska (red.). *Prace z prawa cywilnego. Wydane dla uczczenia pracy naukowej profesora Józefa Stanisława Piętowskiego*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Szczepanowska-Kozłowska, K. (2010). Glosa do wyroku SN z 27.02.2009 r., V CSK 337/08. *Orzecznictwo Sądów Powszechnych*, (3), poz. 33.
- Szpunar, A. (1979). *Ochrona dóbr osobistych*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Szpunar, A. (1990). Zgoda uprawnionego w zakresie ochrony dóbr osobistych. *Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny*, (1).
- Szpunar, A. (1993). Udzielenie pełnomocnictwa. *Przegląd Sądowy*, (9).
- Szyjewska-Bagińska, J. (2016). W: E. Ferenc-Szydełko (red.), *Ustawa o prawie autorskim. Komentarz*. C.H.Beck.
- Taczowska-Olszewska, J. (2018). (Samo)związanie się twórcy do niewykonywania autorskich praw osobistych. W: J. Sobczak, K. Chałubińska-Jentkiewicz, & K. Kakareko (red.), *Prawo wobec kultury i sztuki*. Wolters Kluwer.
- Wojnicka, E. (1997). *Ochrona autorskich dóbr osobistych*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Wojnicka, E. (2017). W: J. Barta (red.), *System prawa autorskiego. Prawo autorskie*. Tom XIII. C.H.Beck.
- Wywiński, M. (2019). *Autorskie prawa osobiste w obrocie prawnym*. Wolters Kluwer.
- Zoll, F. (1926). *Polska ustawa o prawie autorskim i Konwencja Berneńska*. Gebethner i Wolff.
- Zwierzchowski, A. (2003). Obiekty architektoniczne jako utwory w rozumieniu prawa autorskiego. W: D. Sowińska (red.), *Prawo autorskie w kształceniu i badaniach naukowych architektów*. I Konferencja Naukowa z cyklu Prawo Autorskie w Architekturze, Wrocław, 10–11 kwietnia 2003.

Orzecznictwo/Judgments

- Kantonsgericht St. Gallen z 5.07.1990 r., International Review of Intellectual Property and Competition Law, 1992/1.
- Orzeczenie Sądu Najwyższego z 31.03.1938 r., C II 2531/37, OSP 1938 poz. 545.
- Orzeczenie Sądu Najwyższego z 21.02.1973 r., I CR 317/1972, opubl. w: A. Korpała, *Prawo autorskie — orzecznictwo*. S. Stanisławska-Kloc, & A. Matlak (red.). Wolter Kluwer, s. 97.
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z 15.03.2007 r., IACa 187/07, niepubl.
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z 18.06.2003, I ACa 510/03, LEX nr 124937.
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 18.02.2008 r., I ACa 809/2008.
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 20.02.1997 r., I ACr 23/97, LEX nr 512150).
- Wyrok Sądu Apelacyjnego z 29.10.1997 r. I ACa 477/97, LEX nr 533708.
- Wyrok Sądu Apelacyjnego z 18.06.2003 r., I ACa 510/03, TPP 2004/1–2.
- Wyrok Sądu Apelacyjnego z 14.10.2005 r., III Sa/Wa 2091/05, LEX nr 197315.
- Wyrok Sądu Apelacyjnego z 17.04.2008 r., VI ACa 1416/07, LEX nr 1641084.
- Wyrok Sądu Najwyższego z 25.01.1972 r., II PR 318/72, OSNCP 1973, nr 9, poz. 158.
- Wyrok Sądu Najwyższego z 5.03.1972 r., II CR 686/70, OSNCP 1971, Nr 12, poz. 213.
- Wyrok Sądu Najwyższego z 30.05.1972 r., IICR 137/72 niepubl.
- Wyrok Sądu Najwyższego z 25.04.1973 r., I CR 91/73, OSNC 1974, nr 3, poz. 50.
- Wyrok Sądu Najwyższego z 11.12.1981 r., IV CR 193/81, LEX nr 8381.
- Wyrok Sądu Najwyższego z 11.12.1981 r., III CR 125/79, niepubl.
- Wyrok Sądu Najwyższego z 16.10.1986 r., II CR 241/86, OSN 1987, nr 12, poz. 205.
- Wyrok Sądu Najwyższego z 18.06.2003 r., II CKN 269/01, OSNC 2004/9, poz. 142.
- Wyrok Sądu Najwyższego z 27.02.2009 r., V CSK 337/08, OSP 2010, nr 3 poz. 33.
- Wyrok Sądu Najwyższego z 21.10.2014 r., V CK 143/04, LEX nr 585885.

Akty prawne/Legal acts

- Rozporządzenie Ministra Transportu, Budownictwa i Gospodarki Morskiej z 25.04.2012 r. w sprawie szczegółowego zakresu i formy projektu budowlanego, Dz.U. z 2018 r., poz. 1935.
- Ustawa z 4.02.1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych, Dz.U. nr 24, poz. 83 ze zm.
- Ustawa z 7.07.1994 r. — Prawo budowlane, Dz.U. 1994 nr 89, poz. 414.
- Ustawa z 15.12.2000 r. o samorządach zawodowych architektów oraz inżynierów budownictwa, Dz.U. z 2016 r., poz. 1725 ze zm.

Dr Katarzyna Bleszyńska

Pracownik naukowy w Katedrze Prawa Mediów Wydziału Dziennikarstwa, Bibliologii i Informacji Uniwersytetu Warszawskiego, wykładowca prawa autorskiego oraz prawa prasowego. Radca prawny w kancelarii prawnej Bleszyński i Partnerzy Radcowie Prawni; specjalizuje się w prawie autorskim i prawie prasowym.

Dr Katarzyna Bleszyńska

Research worker at the Department of Media Law at the Faculty of Journalism, Bibliology and Information at the University of Warsaw, lecturer in copyright and press law. Legal advisor at the law office Bleszyński i Partnerzy Radcowie Prawni, specializes in copyright and press law.